

könyve kínál. Elbeszélésének tárgya a lezárt-nak hitt, egyértelmű és konszenzuális erkölcsi ítéletekkel illetett történelmi példa elbizonytalanodása, az individuális morál „saját törvényei” megértésének története az immoralitás rendszerré szervezett világában. A megértésé, ami felmentést nem kér és nem ad a viszonyok immoralitására, de ami helyet hagy annak, hogy erkölcs és igazság között feloldjuk az egyenlőségjelet, s egyúttal élhetővé tegyük, amit a közösség – a történelmet csinálók és a történelmet elszenvedők felettébb forgandó, forgandóságában mégis oly állandó közössége – együttélésének nevezünk.

Szalai Júlia

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS STEFAN AFLOROEI „HOGYAN LEHETSÉGES FILO- ZÓFIA KELET-EURÓPÁBAN?” CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Ștefan Afloroaei: Cum este posibilă filosofia în estul Europei

Iasi, Polirom, 1997. 287 oldal

A könyv egy kelet-európai filozófus elmélkedése arról, hogy van-e egyáltalán kelet-európai filozófia. Kísérlet egy kelet-európai filozófiai önmeghatározás kidolgozására. Az önkép vázlatát a szerző egy nyugat- és kelet-európai problémátörténeti összehasonlításra alapozza. A mű forrásmunka lehet mindazoknak, akiket érdekel, vajon sorsszerű-e egy kis nemzet filozófiai kultúrájának periferikus jellege, vagy van-e esély a szakma nagy kánonjaihoz való kapcsolódásra. Afloroaei szerint van.

A könyvnek vannak bizonyos módszertani és tartalmi hiányosságai, amelyek valamilyen módon a művet önmaga ellen fordítják. A szöveg valójában a román filozófiatörténet egy lehetséges értelmezésére korlátozódik, és végül is nem valósítja meg a kelet-európai filozófiatörténeti komparatiztikát vagy legalábbis egy olyan vállalkozásnak az alapvonalaát, amelyet a cím sejtet. A román filozófiatörténet értelmezésére tett eredeti és éles elméjű kísérlet az

ígért, de meg nem valósított program esettanulmányaként jelenik meg. Így nem derül ki, hogy a román filozófiatörténet vonatkozásában rekonstruált problémák milyen mértékben általánosíthatók mint specifikusan kelet-európai filozófiai problémák. Arról, hogy létezik-e egyáltalán jól körülhatárolható saját tradícióval rendelkező kelet-európai filozófiai térség, annyit tudunk meg, hogy ezt a nyugati filozófiatörténet kérdéseinek sajátos tárgyalásmódja jellemzi. Afloroaei kelet-európai filozófiájában azt a módot érti, ahogyan a filozofálást mint mesterséget ebben a térségben űzik.

Az elmaradt komparatiztika keretproblémájaként az a tézis jelenik meg, hogy egyfelől a filozófiai gondolkodás mint szellemi attitűd – legalábbis szándékaiban – alapvetően kontextusfüggetlen, de az a mód, ahogyan egy adott kultúrához tartozó szakmai közösség gyakorolja a filozófiát mint szakmát, mindig sajátos arculatot ölt. Az alapvető szakmai elvárás szerint a filozofálásnak mint szellemi vállalkozásnak meg kell kísérelnie a kérdésfelvetések és -kidolgozások kulturális függetlenségét, ugyanakkor az a mód, ahogyan ezt mindenkor végezzük, elkerülhetetlenül partikuláris. Afloroaei szerint ez nem baj. Módszertanilag teljesen jogos, hogy a kutakodás szigora valamilyen függetlenséget posztuláljon, és teljesen jogos az is, hogy ezt mindig egy bizonyos módon tesszük. A továbbiakban rekonstruálom azt, ahogyan a szerző a kontextustól való függetlenség és a kontextus valószínűleg elkerülhetetlen jelenléte közötti feszültségről kifejti, hogy valójában szellemileg termékeny.

A fogalmi gondolkodás és ellenségei

Afloroaei szerint a filozófiai gondolkodás alapvetően fogalmi természetű. Úgy véli, hogy a fogalmi gondolkodás eleve magában hordozza a kritikai attitűdöt. Hiszi, hogy a következetesen véghezvitt kritikai filozófia egyenlő a filozófia korrekt művelésével. Így a szerző bevallottan olyan fogalmi és szellemi elköteleződést vállal, amely hagyományosan a kritikai gondolkodás birodalmába tartozik. Ebben a kontextusban a filozófia a kérdezés módszeres mesterségeként, a vita alapvető diszciplínájaként jelenik meg. Ennek megfelelően Afloroaei megközelítése bizonyos fokig kantianus indíttatású, és mint ilyen, szellemi rokonság-

ban van a popperi falszifikációelmélettel és ezáltal a kritikai módszertannal mint a legitím kutatói ethosszal. Hozzá kell tenni, hogy Afloroeai álláspontja nem explicit módon kantianus vagy popperianus. Valójában a diszciplína egyetlen mestere mellett sem kötelezi el magát. Az egész könyvet szigorú deskriptív diagnosztika jellemzi, vagyis éppen az a stílus, amelynek drámai hiányát véli felfedezni a román filozófia történetében. Végül előáll egy tézissel, miszerint a kritikai gondolkodás alkalmazásaként a kelet-európai szellemi térségben leginkább a hermeneutika felel meg. Itt nem annyira valamilyen „hely szelleme”-szerű érvet fogalmaz meg a szerző, hanem inkább azt, hogy a hermeneutika kritikai irányzat a nyugati filozófia történetében, és neki tetszik. A kritikai gondolkodás hermeneutikai recepciójának ötletét a kritikai filozófia mint modell és a kelet-európai filozófiai tradícióból hiányzó kritikai vonások aszimmetrikus párhuzamára építi. A továbbiakban ebből a kifejtésből azt a néhány elemet rekonstruálom, amelyek a könyv gondolatmenetének alapmotívumai.

Afloroeai szerint az értelmezés a kritikai filozófia alapvető vonása. Értelmezés és kommentár között szerinte az a különbség, hogy míg az értelmezés vitatkozik az eredeti szöveggel, addig a kommentár csupán hűségesen rekonstruálja. Ezt a fajta hűséget nem tartja üdvözítőnek a gondolkodásra nézve. Ugyanis a jó értelmezésnek az a feltétele, hogy az eredeti szöveg rekonstruálása akkurátus legyen, de ugyanakkor magában kell hordozza az eredeti szöveggel való egyetértést vagy annak visszautasítását. Az interpretáció lényegileg olyan hozzáállás, amelynek során az értelmező mérlegeli az értelmezendő szöveg érvelésének meggyőzőerejét. Az értelmezőnek úgy kell tekintenie a szövegre, mint kihívásra, amelyet az értelmezés során pontosan meg kell értenie ahhoz, hogy aztán szétszedhesse azokra az argumentációs elemekre, amelyek alapján a szöveg elfogadható vagy elutasítható. Melyek a szöveg ezen atomjai? A fogalmak. Az állítások fogalmakból épülnek fel, és ahhoz, hogy ezek bizonyítóerejét megértse, az értelmezőnek a szöveg mélyére kell hatolnia, vagyis azonosítania kell azokat a fogalmakat, amelyeken az állítások alapszanak.

Ezzel ellentétben a kommentár vak közve-

títése annak, ami már adott. A kommentátornak nem az a dolga, hogy felmérje, van-e értelme az állításoknak vagy nincs. A kommentár olyan viszonyulást követel, amely a szöveget szakrális szellemi tárgynak tekinti, amelynek nem lehet kérdéseket feltenni. A kommentárban a pontos megértés a szöveg megőrzését szolgálja, nem pedig a tesztelését. Afloroeai úgy látja, hogy az aránytalanul túltengő kommentárirodalom és szinte egyáltalán nem létező kritikai interpretációs irodalom sokat mondhat egy filozófiai kultúrában uralkodó kritikátlan gondolkodásról. A szerző elsősorban a román filozófiatörténetben jelen lévő elsőprő kommentárirodalomról beszél, amely ezt a filozófiai tradíciót tipikusan kritikátlaná teszi.

Megőrzés vagy tesztelés. Ezek az eredeti szöveggel szemben tanúsított ellentétes viszonyulások egy további vonáshoz vezetnek, amely a szerző szerint a filozófusi magatartás lényeges eleme. Ez a mester-tanítvány reláció. Ennek a relációnak a szerző által azonosított két ellentétes eleme az autoriter és a kritikai. Afloroeai érvelése szerint az első esetben a mester mint kognitív (és talán mint morális) hatalom jelenik meg, akinek autoritását az előző mestertől való tanulás ténye szavatolja. A második esetben a mester mint kognitív forrás jelenik meg, olyanként, aki nevel, de ugyanakkor ő is csak kritizálható, elvethető vagy követhető tudásforrás.

A kommentár és az értelmezés ellentéte, valamint a mester-tanítvány reláció csupán tünete egy a szerző szerint általánosabb problémának, nevezetesen a módszertannak. Afloroeai szerint a román filozófiatörténet legfigyelemreméltóbb műveiből is teljességgel hiányzik bármilyen tudatos metodológia. Ami ehelyett van, az fantáziátlan kommentárirodalom, vagy az „eredeti kreáció” elborító érzése jegyében születik. Az eredetiség hangsúlyozása az alacsony szintű módszertani szigor követelménye, amelyben a filozófia úgy jelenik meg, mint módszertani kiindulópontok nélküli „tiszta kreáció”. Ez az attitűd a filozófiát a mesterségből, a szakszerű mentális gyakorlatból az egyéni elhivatottság irányába tereli.

Afloroeai szerint a nyugati gondolkodás történetében a módszer kritikájának feyerabendéi vagy kuhni gondolata akkor jelentkezett, amikor az alaposan kidolgozott kutatói

figyelem légkörében a módszertani keretek már a problémaérzékenységet fenyegették. Ehhez képest a román filozófia történetében nem a módszertannal való kritikai számvetést látjuk, hanem egy premetodológiai stádiumban való lecövekeltést. A kritikai gondolkodás hiányának másik elemeként a szerző az „örök kezdés” motívumát említi. Afloroaei úgy véli, hogy a román filozófia történetében mindig jelen volt a teljes újrakezdés mint kutatási program, ami minden esetben azt sugallja, hogy az új mester által felvetett problémákról a nemzeti filozófiai tradícióban „még senki nem mondott semmit”. Holott sok esetben lett volna megnevezendő előd, és ezáltal lehetett volna elkezdett kutatási programokat folytatni. Szerinte az a hanyagság, ahogyan egy adott kultúra filozófusai egymás korábbi vagy akár időben párhuzamos próbálkozásai iránt viselkednek, a román kultúra esetében ahhoz vezetett, hogy nem tudtak karakterisztikus iskolák, irányzatok és kérdések kialakulni és referenciaként fennmaradni. Vagyis éppen a szakmai örökség az, ami hiányzik.

Az egyes témákra vonatkozó már létező próbálkozásokat elhanyagoló örökös újrakezdés túlzott mértékben növeli a metafizika iránti érzékenységet. Ennek kapcsán Afloroaei olyan kérdésfeltevések továbbéléséről beszél, amelyek a nyugati kánonokban már lecsengtek. Ez aztán folyamatos szakmai és kulturális elkésztettséghez vezet.

A metafizikai megoldások zavaróan megkésett jelenléte a „mindent megmagyarázni” stílusú próbálkozásokban nyilvánul meg. Mint filozófiai attitűd a „mindent megmagyarázni” akkor, amikor ez olyan eljárásokon alapszik, amelyek a nyugati kánonokban már nem minősülnek megoldásoknak, nyilvánvaló példa a dogmatizmusra. Az elkésztett témák és megoldások e jelenségének egyik következménye a specializáció hiánya. A kritikai (önkritikai) attitűd hiánya, ami egyéb szakmai közösség esetében tetten érhető, valamint a hiányzó specializáció problémája további adalék ahhoz az összetett polémiához, amit a szerző egy egész szakma hagyományával folytat. Ebben az értelemben a módszertan, az örök kezdés és az általános filozófia kultiválására való hajlandóság összefüggnek. Nem lévén felosztva szakterületekre, a szakma általános filozófiát folytat, és ez alkalmat ad egy elavult metafizi-

kai hangvétel továbbélésére, illetve bármilyen kutatói módszertan kikristályosodásának hiányára. Minél kisebb a szakterületek száma, annál általánosabb a kérdésfeltevés módja. Minél általánosabb a kérdésfeltevés módja, annál alacsonyabb a módszertani szigor.

További probléma a provincializmus és ennek kapcsán egy egész diszciplína kimaradása a történelmi időből. A könyv utolsó fejezete a román esettanulmány kelet-európai szinten való általánosításának egy lehetséges – és mint már említettem – befejezetlen vázlata. E vázlat egyik eleme bizonyos problémák időbeli eltolódása. Arról a jelenségről van szó, hogy bizonyos témák és megoldások jóval azután is terítéken maradnak, hogy Nyugaton már nem foglalkozik velük a szakma. Egyes szövegrészekben a szerző ezt a jelenséget a kortárs lét elvesztéseként jellemzi.

Jogos a szerző kérdése, hogy van-e ebből kiút a szakmai közösség, a szakmai kultúra számára. Lehetséges-e a szakmai és szélesebb értelemben vett kultúra meghatározó elemeitől megszabadulni? És ha ez sikerül, akkor hogyan lehet elkerülni, hogy ezáltal a kutató elidegenedjék saját szakmai vagy kulturális közösségének specifikumaitól?

Az idegenség és a külső nézőpont különbsége

Afloroaei azt a felfogást vallja, hogy a filozófia olyan szellemi gyakorlat, ami lényegét tekintve a megértésre irányul. Ez módszertanilag nem a metafizikában található, hanem a kritikai gondolkodásban. Mivel úgy gondolja, hogy a hermeneutika is példa a kritikai gondolkodásra, a hermeneutikában a metafizikai megközelítések lehetőségét látja. Gondolatmenete szerint a filozófia lényege a megértés mint komprehenzió. A kutatás tárgyának státusa az, ami a megértés mindenkorai tárgyát, az idegent, a külsőt a leírás tárgyává teszi. A provincializmust úgy lehet meghaladni, hogy saját kultúránkat kutatási tárgyként izoláljuk, és mint idegen világot figyeljük meg. A szerző az „idegen”-nek két jelentését használja. Első jelentésben a kulturális értelemben való idegenség fogalmához jutunk, a második jelentésben pedig a fogalmi értelemben vett idegenhez. Idegennek lenni ténykérdés. A külső nézőpont az a pozíció, amelyet a szerző szerint a gondolkodás a kutatótól megkövetel.

Ezeket az általános metodológiai megfontolásokat a szerző a következőképpen alkalmazza a filozófiai kérdésfeltevés esetére. Egy kelet-európai filozófiai kultúra esetében azt kell észrevenni, hogy mi az, amit ez az intellektuális régió specifikusan nyújtani tud. Ez volna a véget nem érő kommentároktól és az „örök kezdés” obszessziójától való megszabadulás módja. Ez volna az út afelé, hogy ne idegen szellemi javakat adaptáljon szervetlenül, hanem valami sajátot hozzon létre. A szerző kiindulópontként kezeli azt a tényt, hogy térségünket egyfelől nyugati műveltségmodell jellemzi, másfelől pedig egy attól meglehetősen eltérő mentális közeg.

A szerző szerint a provincializmust a szakmai közösség úgy kerülheti el, hogy betartva a vezető kánonok szakmai kritériumait, létrehoz valamit, ami a „mainstream”-ben nem található meg. Afloroaei megemlíti olyan kortárs román szerzőket, akik beszélnek a „mainstream” nyelvét. Persze elszigetelt egyéni teljesítmények még nem változtatják meg az egész filozófiai kultúra külső és belső képét. Szerinte a feladat módszertani lényege a fogalmi eltávolodás keresése. Enélkül ugyanis a szakmai közösséget vagy az elszigetelődés, vagy pedig a vakon folytatott kommentáriródalom éri utol, netán mindkettőnek az átka. Fogalmi távolságtartáson azt érti, hogy az adott kultúrában létező filozófusközösségnek úgy kell a saját kultúrájára tekintenie, mint kutatási tárgyra. A téma a *saját* kell hogy legyen, de egy tézis megkérdőjelezése, egy kifejtés megcáfolása módjának mint kutatási eljárásnak nincs nemzeti karaktere. Ennek a kettős perspektívának az elérése módszertani kérdés. A kérdezés szerepe a probléma szigetelése annak érdekében, hogy vizsgálható legyen. Többé-kevésbé elkerülhetetlenül lokális kiindulópontok birtokában a filozófusnak a kérdésfeltevések olyan módszertani eszközeire kell támaszkodnia, amelyek a kívülálló perspektíváját írják körül. Külső nézőpontra törekedni nem azonos az idegen nézőpontra való törekvéssel, hanem a mindenkorli kutató hipotetikus nézőpontját jelenti.

A műnek azok a módszertani hiányosságai, amelyeket már említettem, jelentékenyek. Mindenekelőtt nem világos, hogy a szerző mit ért Kelet-Európán mint szellemi térségen.

Nem tisztázza továbbá, hogy a román filozófiatörténet esetében felmért terep milyen mértékben általánosítható úgy is, mint problémák összessége, úgy is, mint egész Kelet-Európát felölelő program. Módszertani problémái ellenére fontos könyv. Különösen az érzékelhető benne, hogy nem vállalja bizonyos úrök kitöltését, hanem megmutatja, melyek ezek az úrök.

Szilágyi Mihály

VITA

TERMÉKENY FÉLREÉRTÉS

A lap decemberi számában Szilasi László – Darvasi László új regényéről értekezvén – igen megtisztelő módon idézte fel egyik régebbi megjegyzésemet, miszerint a magyar regény szellemileg többek közt azért csenevész, mivel történetéből hiányzik a Kundera által (Réz Pál leleményes fordításában) „*első féldő*”-nek nevezett szakasz, vagyis – a végletekig leegyszerűsítve a kérdést – mindaz, ami az epikában a XIX. századi realizmus *előtt* történt. Szilasi most azt látja, hogy a magyar regény legújabb termékeinek egy része (Darvasié mellett Háy János, Márton László nevét említ) utólag mintegy megteremtette ezt a múltat, és minden okunk megvan rá, hogy ezen örvezzünk.

Bizonyára. De csak korlátozott értelemben. Hiszen e törekvések mindenekelőtt *tematikusan* kapcsolódnak múltunkhoz (képzeltbeli címmel élve mondjuk: JANICSÁROK MAI VÉGNAPJAI), és (Márton most készülő műve kivételével, amelyben – az eddigi megjelent részletek tanúsága szerint – a szerző a lehető legmélyebben gondolja át e viszonyt) szellemi-formai kapcsolatban, ha jól látom, nem állnak Jósikával, Keménnyel, Jókaiival, Mikszáthtal, az erdélyi emlékiratírókról nem is beszélve.

Nem, én nem ebben láttam a kigazolás lehetőségét. Egy másik írásomban, amelyet talán Szilasi nem ismer (való igaz, magam sem tudom, hol jelent meg és mikor), az áttörés lehetőségét abban láttam, ha a mai magyar regény egy verses epikai műfajhoz, a nálunk a